

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

INGLIZ FILOLOGIYASI FAKULTETI
FAKULTETLARARO CHET TILLAR KAFEDRASI

o'qituvchilari Sh.Ubaydullayev va N.Karimovalarning

TALABALARNING MADANIYATLARARO MULOQOT
KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHGA
YO'NALTIRILGAN MASHQLAR TIZIMI

mavzusidagi

ILMIY MAQOLASI

NAMANGAN-2019

SYSTEM OF EXERCISES DIRECTED ON THE FORMING OF INTERCULTURAL COMMUNICATION OF STUDENTS

Karimova Nargiza Ubaydullayev Shuxrat

Abstract. Modern education presupposes the transfer from simple passing of knowledge to the formation of competences, including intercultural competence. Intercultural education is a method of deliberate studying of both native and foreign cultures. During the professional foreign- language teacher instruction it is reasonable to use the method of intercultural training.

Ma'lumki, *bilish* - obyektiv borliqning inson ongida aks etadigan murakkab va faol jarayon ekanligi fanda nazariy va amaliy jihatdan o'z isbotini topgan. Bilim *sezishdan* boshlanadi va kishilar tomonidan ijtimoiy-tarixiy amaliyot mobaynida to'plagan tajribalari orqali boyib boradi. Bilish asosida *ko'nikma* va *malaka* hosil bo'ladi [12].

Ma'lumki, mamlakatimiz hududida ta'lim oladigan o'quvchi va talabalar asosan uch tilni o'rganadilar. Bu tillar ta'lim nazariyasida *ona tili, ikkinchi til va xorijiy til* kabi maxsus nomlar bilan yuritiladi. Uch tilni o'rganish jarayonida o'quvchilar bilim, *ko'nikma* va *malakalarni* egallaydilar [4].

Bizga chet til o'qitish metodikasi kursidan ma'lumki, har bir nemis tili darsi *madaniyatlararo muloqot* sifatida olib boriladi. Nemis tili darsining asosiy vazifalari til o'rganuvchilarning madaniyatlararo muloqot omilkorligini oshirishga qaratilgan bo'lishi lozim.

O'quvchilarni madaniyatlararo muloqotga o'rgatish uchun esa chet til o'qituvchisidan o'z novbatida *til o'rganuvchilarning yoshiga va qiziqishiga mos tarzda mashqlarni tanlash va taqdim etish* talab etiladi [2]. Bunday mashqlar o'quvchilarning chet tildan egalagan bilim, *ko'nikma* va malakalarini takomillashtirish bilan birga ularning kommunikativ kompetentsiyalarini shakllantirishga yo'naltirilmog'i lozim. Bu esa ularning tili o'rganilayotgan mamlakatlar vakillari bilan muloqot olib borganda vaziyatlardan tog'ri

foydalanish, erkin muloqot qila olish imkoniyatlarini yaratadi.

O'qituvchi shunday mavzularni tanlashi kerakki, ularda o'quvchilarni diniy bag'rikenglik, boshqa millat vakili bilan suhbatlashganda uning madaniyatini hurmat qilish va umumiy xulosalarga tez kelish tog'risidagi fikrlar bo'lishi talab etiladi. Bunday matnlarni o'qib o'rgangan o'quvchilar tili organilayotgan mamlakatlar vakillari bilan muloqot o'rnatganda ularning fikrlarini to'g'ri va tez tushunadigan, kerakli xulosalarni chiqaradigan bo'lib tarbiyalanadilar.

Mashqlarning bir qismi *kognitiv* (onglilik) tamoyillariga qaratilmog'i taqozo etiladi. Chunki, bu oquvchilarining chet til darslarida egallagan lingvokulturologik va ijtimoiymadaniy bilimlari, o'z madaniyatini bilishi, o'ylab, to'g'ri fikr yuritib muloqot olib borish natijasida tili organilayotgan mamlakat vakilida mamlakatimiz va adaniyatimiz to'g'risida ijobiy taasurot qoldirishiga xizmat qiladi [3].

Har bir mashqning *dinamika* (harakat) va *statika* (holat) taraflari mavjud. Chet til darslarida mashqlar bajarish uning harakat bilan bog'liq tomoni bo'lsa, darslikda o'quv materialini sifatida tashkil etilishi statika tomoni hisoblanadi [4].

Metodik adabiyotlarda "mashqlar sistemasi", "til va nutq mashqlari" (I.V.Raxmanov), "informatsion, operatsion va motivatsion mashqlar" (V.A.Buxbinder), "nutqqacha bo'lgan mashqlar" (M.S.Ilin), "algoritmik qoida" (J.J.Jalolov) atamalarini ko'p ishlatiladi.

Mashqlar sistemasini quyidagicha tasniflash mumkin: (1)til materialini o'zlashtirishga ko'ra: fonetik, grammatik, leksik mashqlar; (2) *nutq faoliyati turlarini egallashda qo'llanishiga ko'ra*: tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozishga o'rgatish mashqlari; (3) *lingvistik materialga ko'ra*: til va nutq mashqlari; (4) *bilim, ko'nikma va malaka hosil qilishiga ko'ra*: tayyorlov va amaliy mashqlar; (5) *bajarilish joyiga ko'ra*: sinfda, uyda, laboratoriyada bajariladigan mashqlar; (6) *nutq shakli va usuliga ko'ra*: og'zaki va yozma nutq mashqlari; (7) *tillar soniga ko'ra*: bir tilli va ikki tilli mashqlar; (8) *amallarni mustahkamlashga ko'ra*: biriktirish, o'zgartirish-reproduktiv, tanlash, guruhlash, o'xshatish, farqlash-retseptiv mashqlar; (9) *Yordamchi vositalar ishlatilishiga ko'ra*: ko'rgazmalilik, texnika vositalari, programmalashtirish elementlari

yordamida bajariladigan mashqlar; (10) *o'zlashtirish bosqichlaridan kelib chiqishiga ko'ra*: dastlabki egallash, mashq qilish, amaliyot, takrorlash, nazorat qilish mashqlari.

Nemis tili mashg'ulotlarida og'zaki va yozma, tanishtiruv, takrorlash va qidiruv mashqlaridan foydalanish mumkin.

Nemis metodist olimi B.Eggert o'zining 1911 yilda nashr etilgan "*Uebungsgesetze im fremdsprachlichen Unterricht*" nomli kitobida birinchilardan bo'lib og'zaki mashqlar ya'ni tinglab tushunish va gapirishni o'rgatishga qaratilgan mashqlar tizimini ishlab chiqdi. Buyuk metodistlar M.Valter, G.Palmer, Ch.Friz, R.Ladolar o'zlarining nazariyalarini yaratishda va amaliyotga tadbiq etishlarida B.Eggert tomonidan tasniflangan mashqlar tizimidan foydalanishdi [5].

Og'zaki mashqlar deganda, o'qituvchiga taqlid qilish, sozlarni o'rni almashtirish, aytilganni o'zgartirish, savolga javob qaytarish va savol berish, fikrga qo'shilish yoki inkor etish mashqlari nazarda tutiladi. Og'zaki nutq jarayonida yol qoyiladigan xato va kamchiliklarni ro'yxatga olish qiyin kechadi.

Kommunikativ metodika g'oyalariga binoan chet tili o'qitish mazmuni tarkibidagi til materiali (leksika, grammatika, fonetika) ni tanlash va o'quv jarayonida qo'llashda funktsional yondashish tavsiya etiladi, ya'ni til o'rganuvchi til hodisalarini nutqiy faoliyat yuritish maqsadida o'zlashtiradi. Muloqot birlamchi ta'limiy vazifa hisoblanganligi sabab, leksik - grammatik materialni egallashda ko'p qo'llaniladigan qoidani quruq yod olib o'qituvchiga aytib berishdan voz kechishni talab etadi. Chet tili ta'limini asosiy maqsadi axborot almashishga qaratiladi.

Kommunikativ (nutqiy) mashqlar kommunikativ motivatsiya nutqiy jarayonda o'rganilayotgan tilni turli stimullarini shaxsiy fikrlarini ifodalashda qo'llaniladi. Kommunikativ mashqlar qiyin topshiriqlarni bajarishda, ya'ni muhokama va qarashlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini (xolis, noxolis) asoslash, kengaytirilgan fikr bildirishda qo'llaniladi.

Ma'lumki, har qanday tilni egallash murakkab jarayon hisoblanadi. Nemis tili ham shular jumlasiga kiradi. Nemis tili darslari samaradorligi, o'quvchilarni

mustaqil tarzda ijodiy fikrlashga, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda tog'ri, ravon ifodalay olishga o'rgatish bilan o'lchanadi.

G.Neuner til muhiti mavjud bo'lmagan joy da madaniyatlararo kompetentsiyani shakllantirish uchun darsni kommunikativ metod asosida tashkil etish, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatib borish uchun muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish va ularni yechishga qaratilgan vazifalarni bajarishni tavsiya etadi [11].

O'quvchilarga madaniyatlararo muloqotni o'rgatish *pragmatik* (amaliy) va *kognitiv* (ongli) xususiyatga egadir. Birinchisi, o'quvchilarning kommunikativ kompetentsiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi, ikkinchisi, begona lingvomadaniyatni idrok etishda asosiy vosita vazifasini o'taydi.

Nemis tili darslarida o'quvchilarga madaniyatlararo muloqotni o'rgatish, tili o'rganilayotgan mamlakat(lar) nutq madaniyati, tarixi, bayramlarini o'rganish ikki yo'l orqali: (1) darsda, nemis tili amaliy mashg'ulotlarida va (2) darsdan tashqari ishlar jarayoni (turli tadbirlar, kechalar o'tkazish, to'garaklar faoliyati)da amalga oshiriladi [4].

Talaba madaniyatlararo muloqot jarayonida so'z yordamida o'z fikrini bayon etish va uni suhbatdoshiga to'g'ri yetkazishga o'rgatilar ekan, muloqot muvaffaqiyati axborot uzatuvchining til bilish saviyasi, ma'naviy dunyoqarashi bilan bog'liq jarayon ekanligini ta'kidlab o'tish joizdir. Muloqotning boshlanishida o'quvchining xayolida muayyan tasavvur o'z milliy madaniyati nuqtai nazaridan paydo bo'ladi va shakllanishi kuzatiladi. U shu tasavvurni so'zlar, turli imo - ishoralar yordamida sherigiga to'g'ri yetkazmoqchi boladi. O'quvchi o'z nutqini o'z bilim darajasi doirasida kodlaydi va sherigiga yuboradi. Qabul qiluvchi ham o'z navbatida, axborotni o'z tasavvur ida, o'z dunyoqarashidan kelib chiqqan holda shakllantiradi. O'quvchi fikrini bayon etishda xatolikka yo'l qo'ysa gapini to'xtatib, imo-ishoralarga o'tishi yoki axborot yetkazishning boshqa usullarini qidirishi mumkin.

Nutqiy mashqlar o'z novbatida *tayyorlangan va tayyorlanmagan*

mashqlarga bo'linadi. **Tayyorlangan mashqlarda** tayanch so'zlar ishtirokida fikrni o'zgartirib va to'ldirib izhor etish, fikrni bayon etishda rasm, kino, diafiks va matn singari axborot manbalaridan foydalanish va o'rganilgan mavzu yuzasidan reja tuzish hamda rejaga bo'yicha hikoya qilib berish asos qilib olinadi. **Tayyorlanmagan mashqlarda** esa o'quvchilardan oldin ko'rgan film va o'qigan asarlarga o'z munosabatini bildirish yoki o'y-fikrlarini o'z hayot tajribasidan kelib chiqqan holda gapirib berish tavsiya etiladi.

O'quvchilarning tayyorlangan nutq darajasini tekshirish uchun darsda qollaniladigan quyidagi axborotlar namunalari olindi: (1) oldindan darslikdagi matn olib o'qiladi va qayta hikoya qilish uchun tayyorlanadi; (2) ko'rilgan o'quv filmi bo'yicha taassurotni gapirib berish uchun oldindan tayyorgarlik ko'riladi; (3) o'quvchilarga oldindan gazeta maqolasi berilib, uning mazmunini hikoya qilib berish uchun tayyorgarlik qilinadi.

Tayyorlanmagan nutqda esa: (a) dars jarayonida matn o'qiladi va qayta hikoya qilib beriladi; (b) bilvosita dars paytida o'quvchi tomonidan taqdim etilgan rasm tasvirlab beriladi; v) munozarali bahslarda ishtirok etiladi.

Kommunikantlar o'rtasidagi muloqot jarayonida ular bajaradigan rollardan tashqari, suhbat o'tkaziladigan joy va vaqti kabilar muloqot sharoiti hisoblanib, unga turli darajada ta'sir ko'rsatadi [9]

O'quvchilarning mamlakatshunoslikka oid matnlarni o'qib undagi yakunlarni tushunishganliklari tekshirilganda quyidagilar aniqlandi:

1. **Sodda matnlar.** O'quvchilar mamlakatshunoslikka oid murakkab bo'lmagan aslyat (original) matnlarni o'qiganlarida matndagi hamma so'zlarga tushunishlari kuzatildi. Notanish so'zlar uchramadi. Bunda matndagi axborot o'quvchiga to'g'ri yetib keldi, o'zgarmadi va biror bir so'z tushub qolmadi. Madaniyatlar o'rtasidagi farq sezilmadi.

2. **Qisman murakkab matnlar.** Ushbu matnlarni o'qish jarayonida notanish so'zlar uchradi, ularni tarjima qilishda bir qator qiyinchiliklar tug'ildi. Matndagi mazmun qisman yoqoldi. Tarjima jarayonida so'zlarning hajmi kopayishi kuzatildi.

3. **Murakkab matnlar.** Matndagi ba'zi so'zlarning muqobili tarjima qilinayotgan tilda umuman bo'lmasligi turli qiyinchiliklarni keltirib chiqardi. Matnlarni o'qib tushunish jarayonida so'zlar tarjimasini normadan oshib ketadi. Matnni o'qish jarayonida fikrlash, mulohaza qilish, bilish faoliyatining asosiy shakli, usuli psixologik mexanizmdir. Bilish farqlash asosida kechadi.

O'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirganlik darajalari nazorat qilish orqali aniqlanadi. Chet tili darslarida o'quvchilarning madaniyatlararo muloqot layoqatini takomillashtirish uchun amaldagi darsliklarda ko'zda tutilgan mashqlar bilan bir qator da muloqot usulida o'tkaziladigan quyidagi mashqlar tavsiya qilinadi:

1. Berilgan juft nutqning mazmunini tahlil qiling.
2. Dialogni o'qing va uni takomillashtiring.
3. Turli vaziyatlar tasvirlangan rasmlar asosida dialog tuzish: Masalan: Bozor. Bir ayol kishi qolida xalta ko'tarib ketyapti. Savollarga javob bering...
2. Yangi so'z bilan ishlash.
3. Rasmni yozma tasvirlab berish.
4. Rolli o'yinlarni o'tkazish. Rolli o'yinlarni nutq madaniyatini o'stirish, verbal va noverbal muloqotga tayyorlash maqsadida qo'llash mumkin.
5. Munozara - faol o'qitish metodlaridan bo'lib, o'quvchilarda tili o'rganilayotgan mamlakat madaniyatiga doir yangi bilimlarni shakllantirish, xulosa chiqarish, o'z fikrida turish, uni himoya eta olish kabi kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish va malakalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.
6. O'zgalarni nutqini kuzatish va tahlil qilish.
7. Muammoli mavzular bo'yicha suhbat. Muammoli ta'lim o'quvchilarni izlanishga, o'ylashga, mustaqil fikrlashga undaydi. Nutqiy mavzularning taxminiy nomlari o'quv dasturiga muvofiq tanlandi va tajriba - sinov chog'ida darslarning asosini tashkil etdi.

Bundan xulosa shuki, bir madaniyat vakili boshqa bir «begona» madaniyat vakilining fikrini tushunish uchun to'g'ri tarjima qila olish malakasiga ham ega bo'lishi lozim. Shu bilan birga kommunikantlarning umumiy fikrga kelishlari

uchun bir qator to'siq va qiyinchiliklar mavjud bo'lib, bu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun mahsus mashqlar tizimini ishlab chiqishni taqozo etadi. Tarjima murakkab jarayon bo'lib, puxta bilimni, yuksak mahoratni, keng dunyoqarashni, qobiliyatni talab qiladi.